

HVAR KAO »IZGUBLJENI ZAVIČAJ« ŠOLJANOVA PJESNIŠTVA

Kristina Grgić

UVOD

Premda se na Hvaru, kako je sâm jednom prilikom zapisao, nije »ni rodio ni živio«, Antun Šoljan se može uvrstiti u krug pjesnika toga otoka rodoslovljem, jer mu je otac bio »Starograjanin«,¹ ali i po književnim vezama, s obzirom da se hvarske teme pojavljuju u nekoliko njegovih pjesničkih tekstova. Upravo je tim Šoljanovim pjesmama dodijeljen simboličan završni položaj u nizu tekstova hrvatskih i talijanskih autora kojima je otok Hvar poslužio kao izvorište tema za pjesničku obradu, okupljenih u antologiji Nikše Petrića *Pjesni Hvara. Od Marulića do Šoljana*.² Iako bi po kronološkome kriteriju Šoljanove pjesme prethodile onima nekoliko autora mlađega naraštaja, takvim je istaknutim mjestom, kako u uvodnome

¹ Antun Šoljan, »Lovac na rakovice«, u: *Prošlo nesvršeno vrijeme*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992., str. 7.

² Nikša Petrić (ur.), *Pjesni Hvara. Od Marulića do Šoljana*, Amadeo – art kabinet, Zagreb, 2003.

tekstu ističe Tonko Maroević, urednik nastojao odati priznanje Šoljanu kao »epohalnom piscu hvarskoga podrijetla«.³

Šoljanov položaj u toj antologiji indikativan je i s obzirom na činjenicu da su tekstovi vezani uz otok Hvar na stanovit način obilježili kraj njegova pjesničkog djelovanja. Četiri od ukupno šest pjesama na tu temu pojavljuju se u njegovoj posljednjoj zbirci *Prigovori (Na Pelegrinu, Sumrak na Varhu, Angelus i Paskojeva pjesma)*, koja i naslovom upućuje na književnu vezu s Hvarom, tj. s Hektorovićevim *Ribanjem i ribarskim prigovaranjem*.⁴ Objavljena u godini Šoljanove smrti (1993.), ta je zbirka nerijetko proglašivana njegovom pjesničkom oporukom, koja donosi sintezu ključnih tematskih i poetičkih preokupacija njegova pjesništva.⁵ No, i dva teksta iz ranije zbirke Šoljanovih izabranih pjesama *Bacač kamena (Hektorovićeva poslanica na Danteovu temu, Hektorovićeva večera s pripjevom iz Bakhilida)*, (1985.) reprezentativna su za jedan od bitnih aspekata njegove pjesničke poetike, tako da ne samo na tematskoj, nego i na metatekstualnoj razini tvore zaokruženu cjelinu s pjesmama iz *Prigovora*.

Otok Hvar u Šoljanovim se pjesmama izravno ili neizravno priziva kao konkretan prostor, a neke od njih i u naslovu sadržavaju hvarske toponime. Istodobno, on se u njima preobražuje u višeslojan simbol, u kojemu se prepleću autorova osobna povijest, problematika ljudske egzistencije te svrha i sudbina pjesništva. Različita značenja koje hvarski prostor i s njime povezani motivi zadobivaju u Šoljanovim »pjesnima Hvara«, kao i njihovo

³ Tonko Maroević, »Od aloja do zimoroda. Pjesnički cvijetnjak najsunčanijega škoja«, u: *ibid.*, str. 12.

⁴ U *Pjesni Hvara* uvrštena je još jedna pjesma iz te zbirke, *Kad je napokon stigla budućnost*, koja nije izravno vezana uz Hvar, ali tematikom (odnos između prošlosti i sadašnjosti) i duhovitim tonom prigodno završava Šoljanove »pjesni Hvara«, a time i cjelokupnu antologiju.

⁵ Npr. Cvjetko Milanja, *Hrvatsko pjesništvo od 1950. do 2000., I. dio*, Zagrebgrafo, Zagreb, 2000., str. 116; Tonko Maroević, »Pjevač plemena«, u: Antun Šoljan, *Magično oko. Sabrane pjesme*, prir. Seid Serdarević, Fraktura, Zaprešić, 2006., str. 353-354.

mjesto u širem kontekstu njegove pjesničke poetike, mogu se razmotriti polazeći od pojma »izgubljenoga zavičaja«, kojim je jednom prilikom on sâm nazvao rodni kraj svojega oca.

2. IZGUBLJENI ZAVIČAJ KAO MJESTO POVRATKA ISKONU

Otok Hvar, ili točnije, njegov Stari Grad, Šoljan je izrijeком proglasio »izgubljenim zavičajem« u uvodnome dijelu esejsitičkoga napisa »Lovac na rakovice«, prisjećajući se ranoga djetinjstva i šetnji s ocem na plaži tamošnjega kupališta. On pritom polazi od doslovnoga značenja zavičaja kao fizičkoga prostora na kojemu su živjeli njegovi predci, »izgubljenoga« zbog činjenice da se u njemu nije »ni rodio ni živio«, i koji mu je otac tom prilikom nastojao »namrijeti« upoznavanjem s tajnama njegova krajolika.⁶ Značenje koje je otok Hvar imao u povijesti Šoljanove obitelji neizravno je naznačeno u jednoj od pjesama iz zbirke *Prigovori – Angelus*, u kojoj lirski subjekt opisuje svoj rodoslovni niz kao slijed ljudskih figura koje su doslovno ukorijenjene u zavičajno tlo.⁷

⁶ Op. cit., bilj. 1, str. 7. Premda u samome eseju Šoljan govori o Starom Gradu, pojam zavičaja u odabranoj se skupini pjesama može proširiti na cjelokupan prostor otoka Hvara.

⁷ Niz polje gledajuć, vidim oca svoga
kako stoji u brazdi s mašklinom
i malo dalje oca njegova, mog djeda,
na mašklin oslonjena, kako briše lice,
još malo dalje, moga pradjeda;
i tako svi redom, stoje kao trsje, (...)
Neobrađeno polje korovom
obраста im gomolje stopala.
Oni šute. Na ovoj zemlji već se dugo nije
čulo da netko kopajući pjeva. (...)

Svi citati Šoljanovih pjesničkih tekstova navode se prema: Antun Šoljan, *Magično oko. Sabrane pjesme*, op. cit., bilj. 5.

Preklapajući u takvome prikazu dimenzije prostora i vremena, Šoljanova pjesma podsjeća da se zavičaj, pojmljen kao prebivalište predaka, može promatrati i kao mjesto metaforičkoga povratka u prošlost, na kojemu se uspostavljaju ili obnavljaju veze s vlastitim početcima – individualnim, kao i kolektivnim. Tu ideju Šoljan razrađuje i u citiranome eseju, s tim da motivu izgubljenoga zavičaja pridaje dodatno metaforičko značenje i izjednačuje ga s pojmom iskona (»praiskonskog života«). Iskon, prema Šoljanu, simbolizira ne samo ishodište ljudskoga života, nego i njegovo konačno odredište ili mjesto predavanja »nirvanskome zagrljaju« predživotnoga (ne)postojanja – tj. smrti.⁸

Odjeci takvoga tumačenja mogu se prepoznati u pjesmama iz zbirke *Prigovori*, s obzirom da je i u njima zavičaj prikazan kao prostor u kojemu se lirski subjekt suočuje sa smrću. Na dolazak smrti, primjerice, ukazuju motivi sumraka i »sablasnoga angelusa« koji u šutnji iščekuju predci u pjesmi *Angelus*. Istu ulogu prvi motiv ima u pjesmi *Sumrak na Varhu*, gdje lirski subjekt opisuje spuštanje sumraka s »Varha« (najvjerojatnije hvarskoga vrha sv. Nikole)⁹ u nizu od pet kratkih slika koje upućuju na počinak i tišinu (zvona koja ne zvone, stada i pastiri koji se ne spuštaju »odozgo«, maestral koji se »sklupčao pod obalu / ko pospan pas«, galeb koji se »zaustavio na nebu kao da će pasti«, postupno »gašenje« sunčeve svjetlosti). Njihovo se preneseno značenje nagovještuje tek u retoričkome pitanju u poanti pjesme: »I što ja još čekam? Ko dobar gospodar / da utrnem posljednju svijeću?«

Motiv susreta sa smrću pojavljuje se i u poemi *Na Pelegrinu*, u čijem se naslovu nalazi još jedan hvarski toponim: rt Pelegrin, najzapadnija točka otoka, okrenuta prema otvorenome moru. Odabir toga toponima povezan je sa središnjim motivom plovidbe, prikazane kao putovanje na Hvaru, kao »neusidrenom otoku« i »pokretnoj domovini«, na čijem se »olujnome rtu

⁸ Op. cit., bilj. 1, str. 8.

⁹ Usp. Tonko Maroević, op. cit., bilj. 5, str. 354.

ko na pramcu broda« nalazi lirski subjekt. Znakovita je i aluzija na peregrinaciju/hodočašće u nazivu hvarskoga rta, jer je riječ o još jednome obliku putovanja, koje posjeduje religiozne konotacije¹⁰ te može biti tumačeno kao alegorija ljudskoga života, ali i putovanja prema nebeskoj domovini i životu poslije smrti.¹¹

Plovidba, odnosno putovanje kao širi i njoj nadređeni pojam, prepoznatljivi su provodni motivi Šoljanova književnog djela. Unutar okvira egzistencijalističke problematike, koja predstavlja jednu od njegovih tematskih okosnica, putovanje također postaje alegorijom ili metaforom¹² ljudskoga života i potrage za njegovim smislom i često se nalazi u sprezi s pojmom zavičaja kao metafore svega što ljudskome subjektu daje osjećaj sigurnosti i pripadnosti.¹³ Putovanje/plovidba ponajprije je pojmljeno kao izraz »neutaživ[e] žeđ[i], što se napaja daljinom«,¹⁴ koja podrazumijeva napuštanje svakoga sigurnog uporišta i upuštanje u (životnu) avanturu. Šoljan, međutim, prikazuje i naličje takve egzistencijalne slobode, odnosno strah od osjećaja »bačenosti u svijet«¹⁵ i čežnju za povratkom u »do-

¹⁰ Rt je dobio naziv po crkvi sv. Pelegrina (XII./XIII. st.), od koje su danas ostale samo ruševine (Nikša Petrić, »O ranokršćanskim nalazima i spomenicima na otoku Hvaru«, *Diadora*, 15/1993., str. 318).

¹¹ Dolores Grmača, *Alegorija putovanja u hrvatskoj renesansnoj književnosti*, doktorska disertacija, Zagreb, 2010., str. 75-81. Citirana autorica upozorava na još jedno značenje latinskoga pojma *peregrinatio* – lutanje, izgnanstvo ili boravak u stranoj zemlji, koje će se također pokazati relevantnim za tumačenje Šoljanove poeme.

¹² Razlika između uporabe putovanja kao metafore i kao alegorije promatra se sa stajališta opsega teksta koji obuhvaćaju, a koji je u potonjoj figuri širi i zahtijeva »neku veću cjelinu od jedne riječi« (Milivoj Solar, *Rječnik književnog nazivlja*, Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 11).

¹³ Sibila Petlevski, »Antun Šoljan – navigacija žanra«, u: *Šoljanov zbornik. Dani Antuna Šoljana u Rovinju (1996.-2000.)*, ur. Boris Biletić, Pučko otvoreno učilište grada Rovinja – Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Rovinj – Pula, 2001., str. 61-66.

¹⁴ *Ekspres preporučeno (Izabrane pjesme, 1975.; op. cit., bilj. 5, str. 195).*

¹⁵ Tonko Maroević, op. cit., bilj. 5, str. 345; Antun Šoljan, op. cit., bilj. 14.

movinu«, premda je ta čežnja nerijetko prožeta sumnjom u vlastitu ostvarivost i/ili smislenost.¹⁶

U tome se kontekstu na jednoj razini značenja mogu protumačiti motivi plovidbe i zavičaja u poemi *Na Pelegrinu*. Osobitu pozornost s toga stajališta zavređuje Šoljanov prikaz Hvara kao »pokretne domovine«, koji narušuje granicu između domovine kao stabilnoga mjesta polaska/povratka te nepoznate i nesigurne morske pučine. Time se implicitno dovodi u pitanje smisao potrage za zavičajem kao životnim uporištem, što lirski subjekt izrijeком ustvrđuje:

Tako smo znali: ni domovina nije
nego li točka na mapi, nego li gubitak
i jedini trag koji ostavljamo,
brazdeći more, samo je na nama samim.

I nemaš kamo stići, ni kamo se vratit;
ni mlad ni star, ni nesretan ni sretan,
niodakle u nigdje, iz zima u ljeta,
ploviš u tamu i pjevaš u vjetar.

Plovidba lirkoga subjekta prožeta je osjećajem straha i nesigurnosti i opisana u apokaliptičnim slikama morske oluje, u kojoj »sve zvijezde gasnu, sva sunca varaju«. Razvidno je da se on nalazi na kraju životnog putovanja, što u njemu ujedno izaziva osjećaje razočaranosti i rezignacije, i ostavlja tek mogućnost izricanja »prigovor[a]: moru, / što mami daljinom, daljini što obećava, životu / što ga ima i svugdje i nigdje, zemlji / što je okrugla tek da se čovjek vrati«. ¹⁷

¹⁶ Svrha i značenje putovanja/plovidbe kao metafore ljudskoga života i/ili potrage za njegovim smislom, preispituju se u brojnim Šoljanovim tekstovima, a ta je problematika posebice naglašena u zbirci *Prigovori* (npr. *Ima jedna točka usred oceana, Najednom, negdje usred oceana, Plovio sam..., Djeca me pokazuju prstom, Na kinesku temu, Po Kalimahu*).

¹⁷ Poruka iznesena u citiranim redcima zadobiva dodatnu težinu ukoliko se riječ »prigovori« promotri kao moguća aluzija na Hektorovićev spjev i njezino

Uz plovību je vezan još jedan od ključnih motiva Šoljanove poeme, kao i njegova pjesništva općenito – more. U skladu s uobičajenom simbolikom toga motiva u Šoljanovu djelu, more se u poemi *Na Pelegrinu* može promatrati kao metafora sudbine ili životnoga prapočela koje nadilazi tijek pojedinačnoga ljudskog života, pa i kolektivne povijesti.¹⁸ Ono je u samome tekstu izjednačeno s neprestanim ciklusom rađanja, razaranja, ali i ponovnoga stvaranja, i opisano, primjerice, kao »sirova, nemušta tvar što hoće / da se pretvori u razgovijetni oblik, / pohlepno sjeme što srlja da se rodi«. Na takvo simbolično značenje mora upućuje i sljedeća strofa:

More valja ostatke brodova ko da ih nanovo gradi,
kosti se sreću s kostima, pijesak s pijeskom,
školjka se sklapa sa školjkom ko da hoće
na ovom žalu početi ispočetka.

Negativnim aspektima toga procesa, tj. starenju i propadanju, podložan je ne samo lirski subjekt, koji postupno gubi identitet (»Ovako star i načet / ni ja već davno ne znam što sam ja«), nego i prostor zavičajnoga otoka, na što upućuje motiv venecijanskoga kamenog lava, koji pod udarcima mora gubi prepoznatljive obrise te se, od povijesnoga simbola i svjedočanstva o prošlosti Hvara, pretvara u »nek[u] drug[u] životinj[u] il stvar / koja trajno baulja kroz mijene«.¹⁹

(moderni) značenje suprotstavi starijem i pozitivnijem u kojem se rabi u Hektoreveu tekstu (razgovori, ali i [pjesničko] nadmetanje).

¹⁸ V. antologijske tekstove *Sjeti se mornaru da si more, Sjedim u restoranu, dovršio sam ručak* (Izvan fokusa, 1957.) te *Slušajuć predavanje o moru* i ostale tekstove iz *Prigovora* u bilj. 16. O simbolici mora u Šoljanovu pjesništvu, osobito u zbirci *Prigovori*, v. Antun Pavešković, »Moreplovčevi Prigovori postmodernizmu«, u: *Drugi Šoljanov zbornik. Dani Antuna Šoljana u Rovinju (2001.-2005.)*, ur. Boris Biletić, Pučko otvoreno učilište grada Rovinja – Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika, Rovinj – Pula, 2007.

¹⁹ Kamenu se lav u nešto užem smislu može promatrati upravo kao simbol hvarske pomorske povijesti, imajući na umu da je Hvar, kao postaja u jadranskim plovidbenim putovima, igrao važnu ulogu u održavanju venecijanske pomorske

Promatrana na tragu Šoljanovih egzistencijalističkih preokupacija, plovidba na hvarskoj »pokretnoj domovini« postaje tako dijelom pjesničkoga razmatranja o naravi i svrsi ljudskoga života, koje se u tome tekstu poglavito dovode u pitanje zbog starosti i neposredne blizine smrti. Po tomu se Šoljanova poema, kao i tri prethodne pjesme, uklapaju u tematske okvire zbirke *Prigovori*, u kojoj općenito prevladavaju motivi starosti i smrti i s njima povezani osjećaji tjeskobe i rezignacije.

Ipak, navedeni redci iz poeme *Na Pelegrinu*, a njima se s toga stajališta može pridružiti još nekoliko tekstova iz te zbirke (npr. *Nipošto kada umrem* i *Sirena*) pokazuju da sastavni dio sveopćega životnog ciklusa predstavlja i stalna obnova. Da bi ona mogla uključivati mogućnost ponovnoga rađanja, potvrđuju posljednji redci poeme, iz kojih se može naslutiti da je putovanje lirskoga subjekta zapravo usmjereno onkraj smrti. Time se neizravno priziva i naslovom naznačen motiv hodočašća kao alegorijskoga putovanja prema novome i vječnome životu: »Možda sam već začet ko neko ljepše i trajnije / biće kojemu je ovo domovina«.

Citirani stihovi upućuju na još jednu moguću dimenziju značenja »izgubljenoga zavičaja« u Šoljanovim »hvarskim pjesmama«. Budući da religiozne konotacije pojmova vječnosti i konačne domovine u poemi *Na Pelegrinu* dovode u pitanje prevladavajući osjećaji sumnje i razočaranja, njihovo bi se novo značenje moglo potražiti na metatekstualnoj razini poeme. Ideja »trajnosti« ili neprolaznosti u tome bi se slučaju dala povezati s književnom tradicijom, dok bi »izgubljeni zavičaj«, sukladno tomu, postao mjestom na kojem se uspostavljaju veze ne samo s biološkim, nego i s književnim predcima.

prevlasti (Nikša Petrić, *Venezia e Hvar: Tracce culturali nei secoli / Venecija i Hvar: kulturni tragovi kroz stoljeća*, Hvar, 2009.). U gore opisanome kontekstu Šoljanov odabir hvarskoga rta kao boravišta lirskoga subjekta pokazuje se znakovitim na još jedan način – i ruševine crkve sv. Pelegrina, naime, svjedoče o prolaznosti i razornoj moći vremena.

3. POVRATAK U »KNJIŽEVNU DOMOVINU«

Mogućnost takvoga tumačenja zavičaja u poemi *Na Pelegrinu* potkrepljuje činjenica da se njezin središnji motiv plovidbe još od antičke književnosti rabi i kao metafora književnoga stvaranja.²⁰ Ključnu ulogu pritom ima motiv pjevanja, prikazan kao sastavni dio ranijih plovidbi lirskoga subjekta s umrlim prijateljima-suputnicima, ujedno adresatima njegova iskaza, prema kojima je i usmjerena njegova trenutna plovidba. Protumačeni u tome ključu, oni postaju njegovi književni prethodnici, čiju odsutnost i vlastitu usamljenost Šoljanov lirski subjekt dovodi u izravnu vezu s nemogućnošću pjevanja, odnosno pronalaženja autentičnoga glasa kojim bi reproducirao zajedničke pjesme:

Mislio sam donijet ću ovom kraju pjesme
koje smo pjevali. Ali kad zapjevam, čujem
u glasu tuđi glas, u riječi tuđe riječi
o gdje ste, momci, da je pratite u terci!

Mislio sam vratit ću ovim uvalama
čaroliju koju im je otela daljina,
napisat svetu knjigu da bi vedra družba
bar malo nalik nama, živjela u njima.

»Pjevanje«, kao još jedna metafora književnoga rada, u Šoljanovoj poemi podrazumijeva, drugim riječima, zajedništvo. Znakovito je stoga da ona sama započinje »glasom« drugoga pjesnika – citatom iz pjesme *The Seafarer (Moreplovac)* Ezre Pounda, s kojom, uz tematsku, uspostavlja i metatekstualnu poveznicu. Motiv plovidbe kao alegorije ljudskoga života polazište je i engleskoga teksta, iz kojega je Šoljan kao moto svoje poeme odabrao stihove koji opisuju usamljenost moreplovca-kazivača. Osim toga, i Poundova je poema nastala kao rezultat dijaloga s drugim tekstom, ali

²⁰ Ernst Robert Curtius, *Europska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, prev. Stjepan Markuš, Naprijed, Zagreb, 1998., str. 142-145.

i engleskom književnom tradicijom, jer je riječ o slobodnome prijevodu srednjovjekovne anglosaksonske poeme.²¹

Budući da je u ideji dijaloga s tradicijom i književnoga stvaranja kao komuniciranja s ranijim tekstovima književna kritika prepoznala jedno od uporišta Šoljanove pjesničke poetike,²² navedene strofe s toga stajališta zadobivaju funkciju autoreferencijalnoga komentara – kako u odnosu na samu poemu, tako i na Šoljanovo pjesništvo kao cjelinu. Premda lirski subjekt izrijeком sumnja u mogućnost njezina ostvarenja, ta se ideja u tekstu pjesme primjenjuje već u uvodnome motu, pri čemu bi se, ostajući u okvirima Šoljanove metafore, moglo ustvrditi da se postupkom citiranja teksta koji se i sâm može držati oblikom citata²³ dodatno naglašuje ideja polifonije ili umnažanja pjesničkih glasova.²⁴ Na njezinu bi se tragu, imajući poglavito na umu središnji motiv plovidbe, u Šoljanovoj poemi mogli prepoznati odjeci još barem četiriju, međusobno također povezanih, tekstova.

Njezin prvi mogući predložak nesumnjivo bi mogla biti Homerova *Odiseja*, koja je, kako je sâm Šoljan istaknuo, obradom toga arhetip-

²¹ Izvorni je tekst sačuvan u rukopisu iz X. stoljeća (tzv. *Exeter Book*; David Daiches, *A Critical History of English Literature. Volume One. From the Beginnings to the Sixteenth Century*, Secker & Warbourg, London, 1972., str. 6). Poundov je prijevod objavljen 1911. g. u zbirci *Ripostes*.

²² Cvjetko Milanja; Tonko Maroević, op. cit., bilj. 5; Dunja Fališevac, »Kako je Antun Šoljan našao pjesme Cvijete Zuzorić«, u: *Smiješno & ozbiljno u starijoj hrvatskoj književnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1995.; v. i Antun Šoljan, »Misli o nacionalnoj literarnoj tradiciji« (u koautorstvu s Ivanom Slamnigom, *Međutim*, I., 1/1953.), »Kako sam otkrio pjesme Cvijete Zuzorić« (1970., pretnisuto u: *Zanovijetanje iz zamke [deset godina podlistaka]*, Znanje, Zagreb, 1972.), »Pisac kao prevodilac i prevodilac kao pisac« (1979., pretnisuto u: *Sloboda čitanja: eseji*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb, 1991.) i dr.

²³ O prijevodu kao obliku citata, v. Dubravka Oraić-Tolić, »Citatnost – ekplinitna intertekstualnost«, u: *Intertekstualnost & intermedijalnost*, ur. Z. Maković i dr., Zavod za znanost o književnosti, Zagreb, 1988., str. 125.

²⁴ Pojam zajedničkog ili zbornog pjevanja Šoljan je upotrijebio kao metaforu intertekstualne premreženosti pjesničkih tekstova i u jednome od spomenutih esejističkih napisa (»Kako sam otkrio pjesme Cvijete Zuzorić«, op. cit., bilj. 22).

skog obrasca uspostavila model koji će slijediti cjelokupna zapadna književna tradicija. Šoljanovo tumačenje Odisejeva putovanja, ponajviše usredotočeno na protoegzistencijalističke značajke njegova lika, dalo bi se povezati s prikazom putovanja – promatranog kao alegorija ljudskoga života – u poemi *Na Pelegrinu*, tim više jer je i cilj Odisejeva putovanja povratak u zavičaj.²⁵ Uz takvu, nešto općenitiju, može se uočiti i uža sadržajna poveznica s *Odisejom* – putovanje u svijet mrtvih, u koje se na posljetku pretvara putovanje Šoljanova lirskog subjekta, a koje je i jedna od epizoda u Odisejevoj plovidbi.²⁶ Ta je poveznica utoliko zanimljivija jer istu epizodu iz Homerova epa u još jednome slobodnom prijevodu obrađuje Ezra Pound,²⁷ pri čemu koristi isti jezični izraz kao i u prijevodu poeme *The Seafarer* (imitacija jezika srednjovjekovne anglosaksonske poezije), kako bi implicitno ukazao na sličnosti između njezina i Homerova epskog putovanja.²⁸

Središnjim motivom i njegovim različitim mogućim konotacijama poema *Na Pelegrinu* priziva još jedan kanonski tekst zapadne književne tradicije, Danteovu *Božanstvenu komediju*, koja se i sama dijelom oslanja na Homerov spjev. Za vezu s Danteom napose je indikativna naslovna ideja hodočašća, koja je okosnica i Danteove obrade motiva putovanja, a s toga stajališta nije zanemariva niti činjenica da se na Dantea poziva još

²⁵ »Uz novo izdanje Maretićeve *Odiseje*« (1978.), pretisnuto u: *Sloboda čitanja*, op. cit., bilj. 22, str. 188. Na moguću analogiju između Odisejeva povratka u zavičaj i onoga u pjesmi *Na Pelegrinu*, a na metaforičkoj razini i u Šoljanovim »hvarskim« pjesmama općenito, upućuje i Tonko Maroević (op. cit., bilj. 5, str. 354; op. cit., bilj. 3, str. 13).

²⁶ Epizoda se nalazi u XI. pjevanju *Odiseje*.

²⁷ Riječ je o prvome dijelu Poundova spjeva *Cantos*, objavljenom 1925. g. Šoljan je preveo nekoliko dijelova toga spjeva, premda ne i prvi, ali ga je u citiranome eseju naveo među važnijim modernim obradama Odisejeva lika (bilj. 25, str. 188).

²⁸ Ira B. Nadel, *The Cambridge Introduction to Ezra Pound*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007., str. 46.

jedna Šoljanova pjesma iz »hvarske« skupine, o čemu će biti više riječi u daljnjem tekstu.

Nizu potencijalnih književnih prethodnika s kojima Šoljanova poema izravno ili neizravno komunicira, mogao bi se pridružiti još jedan moderni autor – T. S. Eliot, čiji su književni i teorijski tekstovi nerijetko isticali kao važan izvor poticaja za Šoljanovu ideju »pisanja ulančanog u tradiciju i obilježenog stvaranjem, konstituiranjem vlastitih predaka.«²⁹ Izuzev znamenitoga esaja *Tradicija i individualni talent* (1919.), gdje Eliot iznosi ideju tradicije kao simultanoga i trajno aktualnoga poretka književnih djela, kojega svaki novi tekst, ukoliko sâm želi postati njegovim dijelom, mora biti svjestan,³⁰ u tome se kontekstu posebice mogu izdvojiti poeme *Pusta zemlja* (1922.) i *Četiri kvarteta* (1943.), koje je Šoljan preveo na hrvatski jezik. Uz pojedine motivske sličnosti (npr. more/voda kao simbol smrti i uništenja, ali i obnove života; prolazak kroz svijet mrtvih u prvoj; povratak negdašnjem prebivalištu predaka u drugoj poemi), pa i činjenicu da se i ti tekstovi pozivaju na Homerov i Danteov spjev, za moguću poveznicu sa Šoljanovom pjesmom ključno je da se potraga za novim životom, odnosno smislom postojanja u Eliotovim poemama dovodi u vezu tradicijom te se i u njima preispituje mogućnost i važnost komuniciranja s književnim prethodnicima.³¹

²⁹ Tonko Maroević, »Prevodilac – pjesnikov pomoćnik. Prevoditeljski pogledi i praksa A. Šoljana«. u: *Prevođenje kultura. Zagrebački prevodilački susret 2003.*, prir. Iva Grgić, Društvo hrvatskih književnih prevodilaca, Zagreb, 2005., str. 77.

³⁰ »Tradicija i individualni talent«, prev. Slaven Jurić, u: T. S. Eliot, »*Pusta zemlja*« i *druga djela*, Školska knjiga, Zagreb, 2009., str. 212.

³¹ V. Šoljanov i Slamnigov pogovor prijevodu Eliotove *Puste zemlje* (»T. S. Eliotova *Pusta zemlja*«, *Krugovi*, III., 5/1954.); Tomislav Brlek, »T. S. Eliot: kritika poezije«, u: op. cit., bilj. 30; Sanford Schwartz, »Eliot's Ghosts: Tradition and its Transformations«, u: David E. Chinitz (ur.), *A Companion to T. S. Eliot*, Wiley-Blackwell, 2009. i dr. Detaljnija usporedba Šoljanovih i Eliotovih tekstova mogla bi biti predmetom zasebnoga istraživanja, koje bi nesumnjivo ukazalo i na njihove strukturne i idejne razlike, pa tako i specifičnosti Šoljanova u odnosu na Eliotovo poimanje tradicije (za širi kontekst i kritički osvrt na recepciju Eliotovih ideja u

Naposljetku, najvažnijim bi se prethodnikom ili »sugovornikom« Šoljanove poeme iz hrvatske književne tradicije moglo držati Hektorovićevo *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, ponajprije zbog spomenute aluzije (riječ »prigovori« u tekstu i naslovu cjelokupne zbirke), ali i motiva plovidbe, pri čemu se i Hektorovićev tekst uklapa u širi kontekst uporabe toga motiva u zapadnoj književnoj tradiciji.³² Posrijedi je, osim toga, upravo pjesnik hvarškoga podrijetla, koji postaje središnjom figurom i simbolom hrvatske književne tradicije u trima ostalim Šoljanovim »hvarskim« pjesmama.³³

Uloga koju Šoljan u tim tekstovima dodjeljuje liku Petra Hektorovića može se izravno povezati s metatekstualnim slojem značenja »izgubljenoga zavičaja« u pjesmi *Na Pelegrinu* i pomoći da se uspostave daljnje poveznice među njegovim »hvarskim pjesmama« kao cjelini. U dvjema pjesmama ranijega datuma (*Hektorovićeva poslanica na Danteovu temu*, *Hektorovićeva večera s pripjevom iz Bakhilida*) Šoljan putem Hektorovića nastoji ukazati na potrebu dijaloga s književnom tradicijom, povezujući pritom, kako su pokazale prethodne analize Dunje Fališevac³⁴ i Pavla Pavličića,³⁵ tri književnopovijesne razine.

književnim i teorijskim tekstovima Šoljanova književnog naraštaja, v. Tomislav Brlek, »P(r)osudbeno zaokruživanje: T. S. Eliot i Krugovi«, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti: Zbornik radova V. Krugovi i hrvatska književnost pedesetih godina prošloga stoljeća*, ur. M. Tomasović i V. Glunčić-Bužančić, Književni krug, Split, 2003.).

³² Kad je riječ o motivu plovidbe, i to o njegovoj metatekstualnoj simbolici, najraniji književni prethodnik Šoljanova teksta iz hrvatske tradicije bila bi, naravno, Marulićeva *Judita*.

³³ Šoljan Hektorovića citira i u prvoj pjesničkoj zbirci (*Na rubu svijeta*, 1956.; tekst *Zelene ribe*), ali ne u kontekstu u kojem se figura Hektorovića rabi u kasnijim pjesmama.

³⁴ Op. cit., bilj. 22.

³⁵ Pavao Pavličić, »Književno vrijeme«, u: *Komparativna povijest hrvatske književnosti. Zbornik radova XII: Istodobnost raznodobnog. Tekst i povijesni ritmovi*, ur. Cvijeta Pavlović, Vinka Glunčić-Bužančić i Andrea Meyer-Fraatz,

Prvoj razini pripadaju Petar Hektorović, koji je i lirski subjekt prve pjesme, te adresat njegove fingirane pjesničke poslanice »Mavro« (najvjerojatnije Vetranović) i ostali članovi Hektorovićeve »kampanje« ili »družine« u objema pjesmama, koji se također mogu promatrati kao simbolične figure hrvatske renesansne pjesničke tradicije (»Niko, Jere, Gracioza, Cvijeta« u prvoj, te »Mavro, Jere, Niko, Paško, Dinko« u drugoj). Na drugoj se razini nalaze Dante (1265. – 1321.) i grčki pjesnik Bakhilid (V. st. pr. Kr.), čije pjesme Šoljanovi tekstovi u cijelosti ili djelomično parafraziraju: *Hektorovićeve poslanice na Danteovu temu* parafraza je Danteova soneta Guidu Cavalcantiju,³⁶ dok je u *Hektorovićeve večeru s pripjevom iz Bakhilida* uključena parafraza jednoga Bakhilidova fragmenta. Posrijedi su, dakle, dva simbolična predstavnika europske tradicije, koja se na taj način povezuje s hrvatskom književnom tradicijom te istodobno s trećom književnopovijesnom razinom – onom suvremenom, tj. razdobljem u kojem sami Šoljanovi tekstovi nastaju.³⁷

Zanimljivo je nadalje da se u Šoljanovoj parafrazi Danteova teksta pojavljuje motiv ploidbe, koji bi se, kao i u poemi *Na Pelegrinu*, mogao neizravno povezati s *Božanstvenom komedijom* i »on[im] značenj[im]a koja u kulturnom sjećanju« ima obrada putovanja u tome spjevu.³⁸ Zaključci do kojih Dunja Fališevac dolazi u analizi toga motiva u Šoljanovoj fingiranoj poslanici, otkrivajući u njoj bitan odmak od sustava vrijednosti na kojima počiva Danteov predložak, primjenjivi su i na Šoljanov kasniji tekst: »Za razliku od Danteova putovanja koje ima smisao spasa, Šoljanovo pjesničko putovanje putovanje je u nepoznato koje otkriva skepsu i nevjericu suvremenoga pisca«. Ona u tome ključu tumači odnos prema tradiciji u objema Šoljanovim pjesmama posvećenim Hektoroviću, prepoznajući u njima, uz

Odsjek za komparativnu književnost Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu – Književni krug Split, Zagreb – Split, 2010.

³⁶ Ibid., str. 288.

³⁷ Ibid., str. 290; Dunja Fališevac, op. cit., bilj. 22, str. 71-73.

³⁸ Dunja Fališevac, op. cit., bilj. 22, str. 72.

svijest o njezinoj važnosti, prevladavajući nostalgичan ton, koji proizlazi iz spoznaje o nemogućnosti obnove tradicije i dosezanja izgubljenih ideala. Prizivanje prošlosti time postaje tek »znakom egzistencijalne krize suvremenog čovjeka«.³⁹

Poema *Na Pelegrinu* s toga je stajališta bliska tim tekstovima, iako se od njih razlikuje po eksplicitnijem i dramatičnijem prikazu osjećaja krize, sumnje i žaljenja za prošlim. U ranijim se pjesmama, naime, nostalgичan ton otkriva naknadnom interpretacijom, tj. na razini implicitnoga autora, dok se u samome tekstu mogućnost dijaloga s književnim prethodnicima izravno ne dovodi u pitanje. Dapače, u objema važnu ulogu imaju razgovor («ćakule») i prenošenje zajedničkih iskustava («pretakanje sjećanja u priče»), u kojima okupljene Hektorovićeve »družbe« provode vrijeme.⁴⁰ Lirski subjekt Šoljanove poeme odijeljen je, s druge strane, od »družbe valjane«, zbog čega gubi sposobnost pjevanja i pisanja, pa i razlikovanja vlastitoga glasa od tuđega. Indikativno je u tome slučaju da se slični motivi pojavljuju i u ostalim »hvarskim« pjesmama iz *Prigovora*.

Primjerice, u trećem tekstu posvećenom Petru Hektoroviću, *Paskojevoj pjesmi (Prigovori)*, svojevrsnoj slobodnoj varijaciji usmene pjesme *Naš gospodin poljem jizdi*, umetnutoj u *Ribanje i ribarsko prigovaranje*, Hektorović je opisan kao gotovo mitska figura pjesnika božanskoga glasa («O, samo kad zapjeva gospodar Hektorović, / sa višnjega neba prate ga zborovi!») koja u tekstu, međutim, samo šuti i tek na kraju progovara,

³⁹ Ibid., str. 72-73. O nostalgiji kao temeljnoj značajki Šoljanova odnosa prema tradiciji, v. i Božidar Petrač, »Šoljanova nostalgija«, u: op. cit., bilj. 13.

⁴⁰ »O moj Mavro, htio bih da i ti, / čarolijom makar, potkraj ovog ljeta, / u kampanju dođeš s nama vino piti, / ko i Niko, Jere, Gracioza, Cvijeta (...). Ima još bačva dvije za prijatelje stare, / da ih, uz stare ćakule, skupa pretočimo. / Ne pretačeš li vazda – sjećanja se kvare.« (*Hektorovićeva poslanica...*); »Svaki mladac ima pedesetak ljeta / i s vinom pretače sjećanja u priče / dok ga povjetarцем podsuknjica hladi / sluškinjica naša dok služi mladiće« (*Hektorovićeve večere...*). U drugoj se pjesmi pojavljuje i aluzija na Hektorovićev spjev («Onaj tvoj spjev, gospodar, pravo je otkriće.»).

pozivajući Paskoja i Nikolu na povratak kući. I u pjesmi *Angelus* predci su nijemi i prestali su pjevati, a na tome bi se tragu i u poanti pjesme *Sumrak na Varhu* mogla prepoznati slična metatekstualna poruka. U stihovima »I što ja još čekam? Ko dobar gospodar / da utrnem posljednju svijeću?« zamjetljiva je aluzija na naslov Mihalićeve pjesme *Majstore, ugasi svijeću*, koji predstavlja još jednu metaforu pjesničke šutnje ili odustajanja od pjesništva.

Pjesnička šutnja u četirima pjesmama iz *Prigovora* mogla bi se prije svega dovesti u vezu s motivom smrti i povratkom u »izgubljeni zavičaj« kao mjestom konačnoga počinka. Njihova poruka o konačnome odustajanju sukladna je tako tematskim preokupacijama Šoljanove posljednje zbirke, a takvo poistovjećivanje kraja života s krajem pjesništva može se promatrati i kao implicitan podsjetnik na nerazdvojivu vezu između ljudskoga postojanja i književnoga stvaranja, koja je bila još jednim od uporišta Šoljanove pjesničke poetike.⁴¹ Pjesnička bi se šutnja na stanovit način mogla promatrati i kao znak vrhunca egzistencijalne krize i sumnje u mogućnost doseganja smisla u književnome stvaranju i u dijalogu s tradicijom, koje su neizravno naznačene u dvjema ranijim pjesmama.

Vrijedilo bi se ipak prisjetiti da je u poemi *Na Pelegrinu* zavičaj prikazan kao mjesto u kojemu iz smrti može nastati novi život. Sukladno tomu, moglo bi se postaviti pitanje znači li smrt u Šoljanovu pjesništvu doista konačno utihnuće pjesničkoga glasa i je li stoga čežnja za izgubljenim zavičajem kao mjestom ponovne uspostave zajedništva s književnim prethodnicima neostvariva. Mogući odgovor nudi još jedna pjesma iz *Prigovora* koja pomoću motiva mora i plovidbe tematizira pitanje smisla ljudskoga postojanja – prije spomenuta *Sirena*. Drugi dio toga teksta, u kojemu lirski subjekt opisuje hipotetsku budućnost nakon deset godina i svojem adresatu – neimenovanoj djevojci/sireni iz naslova – predviđa

⁴¹ Pavao Pavličić, *Mala tipologija moderne hrvatske lirike*, Matica hrvatska, Zagreb, 2008., str. 194.

neizbježno razočaranje životnom svakodnevicom, završava porukom o »pjevanju« kao jedinoj utjesi od takve egzistencijalne praznine. Ti stihovi nude i nadu u mogućnost produživanja pjesničkoga glasa nakon smrti:

Ne znajući što drugo, hoćeš li zapjevati?
Neka se moj glas produži u tebi,
krilat, preko hladne pučine vremena,
i jednog ću se dana, nanovo rođen, vratiti.

Navedeni stihovi nagovješćuju da je nastavak poezije moguć sve dok postoje novi glasovi koji će ju »pjevati« i time održavati vezu s pjesmama ranijih autora. Premda se ta mogućnost u četirima kasnijim »hvarskim« pjesmama dovodi u pitanje eksplicitnim tematiziranjem problema pjesničke šutnje i nemogućnosti pjesničke komunikacije, činjenica da one same tu poruku oblikuju u dijalogu s drugim pjesničkim tekstovima svjedoči o neprekidnome, pa i neizbježnome procesu komuniciranja s drugim tekstovima kao preduvjetom vlastitoga pisanja.⁴² U tome smislu Šoljanovi *Prigovori* u konačnici ipak (p)ostaju i »razgovori«.

Završni stihovi poeme *Na Pelegrinu* (»Možda sam već začeo ko neko ljepše i trajnije / biće kojemu je ovo domovina«) otkrivaju pritom još jedan aspekt značenja koje bi pojam novoga ili trajnoga života mogao imati u Šoljanovoj pjesničkoj koncepciji »izgubljenoga zavičaja«. Zahvaljujući poglavito pridjevima »ljepše« i »trajnije«, koji bi mogli upućivati na ideal umjetničke ljepote koja nadilazi tijek vremena, ti bi se redci dali čitati i kao autoreferencijalna poruka, gdje ova »domovina« znači »ovaj tekst«, a šire i »ovu poeziju«, koja lirskome subjektu nudi utočište na kraju životnoga puta, ali i nadu u njegov produžetak. Sama poezija ili književnost time jamči trajno postojanje i obnovu života svim pjesničkim glasovima, te bi

⁴² Sličnu je ideju Šoljan iznio u napisu o Cvijeti Zuzorić (op. cit., bilj. 22). U razmatranjima o metatekstualnome aspektu »izgubljenoga zavičaja« zanimljiva je i činjenica da bi se sâm taj pojam mogao promatrati kao svojevrsan citat, tj. uputnica na istoimeni naslov romana Slobodana Novaka.

se naposljetku ona mogla izjednačiti s pojmom tradicije i promatrati kao konačni »izgubljeni zavičaj« Šoljanova pjesništva.⁴³

Premda takva ideja konačne domovine ostaje hipotetska, pri čemu riječ »možda« s početka citata implicitno podsjeća na stalnu prijetnju bezdomnosti i pjesničke šutnje, čini se da ona istovremeno preostaje kao jedino utočište od takve prijetnje i gubitka životnoga smisla.

»Izgubljeni zavičaj« u Šoljanovim se »pjesnima Hvara« preobrazuje od počivališta predaka u metaforu ljudskoga života i potrage za životnim smislom, da bi naposljetku bio izjednačen s poezijom kao istinskom »književnom domovinom«. Polazeći od otoka Hvara kao prostora koji je Šoljan izrijekom nazvao »izgubljenim zavičajem«, analiza njegovih tekstova otkriva da taj pojam u njegovu pjesništvu u konačnici nadilazi granice fizičkoga prostora, ali i vremena, i postaje simbolom same književnosti ili književne tradicije – u užem smislu hrvatske, a potom i one zapadnoga kruga, zastupljene u ovome slučaju grčkim, talijanskim i angloameričkim odvjetkom – povezujući tako nacionalne i regionalne s univerzalnim vrijednostima.⁴⁴ Uloga koju je u pjesničkome oblikovanju te spoznaje odigrao zavičajni otok Šoljanova oca tim znakovitijom čini odluku urednika Nikše Petrića da njegovim tekstovima zaključi antologiju koja je nastojala pokazati na koje je sve načine Hvar tijekom stoljeća služio kao poticaj hrvatskim i inozemnim autorima i putem njihovih se tekstova upisao u povijest književnosti.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Tonko Maroević, op. cit., bilj. 3, str. 12.

HVAR AS THE »LOST HOMELAND« IN ŠOLJAN'S POETRY

A b s t r a c t

The paper analyzes six poems by Antun Šoljan thematically connected with the island of Hvar, starting with the notion of the »lost homeland«, the term the poet once used to describe the birthplace of his father. In these poems, the island of Hvar is evoked directly and indirectly as a concrete space, and the titles of some of the poems contain Hvar toponyms. However, the proposed analysis shows that Hvar simultaneously transformed into a multilayered symbol intertwining the poet's personal history, the problem of human existence and the purpose and destiny of poetry. The »lost homeland« thus metamorphoses from the ancestrae resting place into the metaphor of human life and the quest for its meaning, and is finally equated with literature/literary tradition as the genuine »poetic homeland«.